

Ks. Dariusz ZAGÓRSKI
(Toruń, UMK)

PASTERSKA TROSKA O MAŁŻONKÓW W PISMACH GRZEGORZA Z NAZJANZU

Grzegorz z Nazjanzu, oprócz wypowiedzi o charakterze ściśle doktrynalnym¹, zawarł w swych dziełach również wiele wskazań praktycznych, objawiając w nich pasterską troskę o powierzonych mu wiernych². Dostrzec je można zwłaszcza w kierowanych do wyznawców Chrystusa ekshortacjach, które mobilizować miały do podejmowania wysiłków związanych z wyzbyciem się grzesznego trybu życia i przyjmowaniem takich postaw, które zbliżałyby do Boga i prowadziły do zjednoczenia z Nim.

Poza wezwaniami kierowanymi przez Grzegorza do całego ludu Bożego, wyróżnić należy apele przyjmujące za swych odbiorców konkretne stany, grupy społeczne, czy kategorie wiekowe. Ważnym podmiotem duszpasterskiej pieczy są dla Kapadoczyka małżonkowie. Biskup przypomina im o ustanowieniu wspólnoty małżeńskiej przez Boga³, akcentuje świętość ich

¹ Przez słowo to rozumiem ogół poglądów i twierdzeń Grzegorza związanych z problemami natury teologiczno-filozoficznej. Ważne miejsce w nauczaniu Kapadoczyka zajmują tu zwłaszcza wypowiedzi odnoszące się do Trójcy Świętej. Niektóre z opracowań podejmujących powyższą tematykę to: J. M. Szymusiak, *Grzegorz Teolog. U źródeł chrześcijańskiej myśli IV wieku*, Poznań 1965, 201-206; F. Drączkowski, *Grzegorz z Nazjanzu*, EK VI 314-315; N. Widok, „Physis” w pismach Grzegorza z Nazjanzu. *Studium z teologii patrystycznej*, Opole 2001, 173-245 (φύσις trynitarna); tenże, *Stanowisko Grzegorza z Nazjanzu wobec formuły trynitarniej: μία οὐσία – τρεῖς ὑποστάσεις*, *VoxP* 23 (2003) t. 44-45, 221-233; S. Harkianakis, *Die Trinitätslehre Gregors von Nazianz*, „Κληρονομία” 1 (1969) 83-102; A. de Halleux, «Hypostase» et «personne» dans la formation du dogme trinitaire (ca 375-381), *RHE* 79 (1984) 313-369; 79 (1984) 625-670; L. Viscanti, *Introduzione generale*, w: Gregorio Nazianzeno, *Fuga e autobiografia*, Roma 1999, s. 8, przypis 7; Ch. Sani, *Prefazione*, w: Gregorio di Nazianzo, *Tutte le orazioni*, a cura di C. Moreschini, Milano 2000, s. LXXIII-LXXIV.

² Por. Szymusiak, *Grzegorz Teolog*, s. 89: „Grzegorz posiadał duszę apostołską i w każdym jego dziele znajdziemy przejaw jego troski duszpasterskiej”.

³ Małżeństwo jest jedną z trzech możliwych dróg, którą kroczyć może człowiek. Pozostałe dwie stanowią: życie w dziewictwie, dokonujące się w świecie i to, które realizuje się przez klasztor, czy pustynię. Mimo, że Teolog zawsze na pierwszym miejscu umieszcza stan dziewictwa, to jednak nie spotykamy u niego poglądów deprecjonujących małżeństwo. Nie ma więc u Grzegorza najmniejszego nawet śladu manicheizmu, który potępiał kalanie się materią. Nasz autor wspólnotę

związku i konieczność jego ochrony przed namiętnościami⁴. Trzoczy się o stan małżeński i o tych, którzy zobligowali się kroczyć jego drogami. Małżeństwo – zgodnie z chrześcijańską doktryną – winno być wspólnotą mającą na względzie zrodzenie potomstwa⁵. Tak formuje się społeczność rodzinna, w której dzieci stanowią istotny element Bożego planu⁶. Dlatego wielkie znaczenie posiadają apele biskupa, zachęcające rodziców do dbałości o właściwe ich wychowanie.

W ramach niniejszego studium zaprezentowany zostanie wybór najważniejszych treści odnajdywanych w ekshortacjach Grzegorza (z uwzględnieniem kontekstów ich występowania), kierowanych do małżonków – mężów (ojców) i żon (matek). Ma on uświadomić czytelnikowi przywołane przez Kapadocczyka konkretne problemy dotyczące żyjących we wspólnocie małżeńskiej ludzi i wskazać na metody oraz sposoby ich przezwyciężania – odnajdywane właśnie w pasterskich zachętach i wezwaniach.

dwojga ludzi uznaje za rzecz dobrą, gdy jest realizowana w sposób święty i gdy Stwórca zajmuje w niej najważniejsze miejsce, por. *Carmina* I 2, 6, 1-2, PG 37, 643A; zob. także *Carmina* I 2, 3, 19, PG 37, 634A. Na temat godności małżeństwa w pismach Grzegorza zob. J.M. Szymusiak, *Éléments de théologie de l'homme selon saint Grégoire de Nazianze*, Roma 1963, 60-65; tenże, *Grzegorz Teolog*, s. 103.

⁴ Por. *Oratio* 40, 18, SCh 358, 236, w. 15-16, tłum. zbiorowe : Św. Grzegorz z Nazjanzu, *Mowy wybrane*, Warszawa 1967, 445 (= *Mowy*).

⁵ Por. *Oratio* 37, 9, SCh 318, 290, w. 14-20: „Συμφέρεi γαμῆσαι; καὶ γὰρ δέχομαι: «Τίμος γὰρ ὁ γάμος», καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος: συμφέρεi δὲ τοῖς μετρίοις, οὐ τοῖς ἀπλήστοις, καὶ πλεόν ἢ δεῖ τὴν σάρκα τιμᾶν βουλομένοις. Ὅταν τοῦτο μόνον ὁ γάμος ἦ, ἢ γάμος, καὶ συζυγία, καὶ παίδων διαδοχῆς ἐπιθυμία, καλὸς ὁ γάμος: πλείονας γὰρ εἰσάγει τοὺς εὐαρεστοῦντας Θεῷ», tłum. J.M. Szymusiak, *Grzegorz Teolog*, s. 372. Podobne poglądy odnajdujemy u Klemensa Aleksandryjskiego, zob. D. Zagórski, *Realizacja ideału mesótyes w życiu małżeńskim i rodzinnym według Klemensa Aleksandryjskiego*, RTK 52 (2005) z. 4, 16-17: „Prezentowany przez Klemensa model małżeństwa zgodny z zasadami umiaru, odrzucający wszelkie skrajności wzorców heterodoksyjnych, wynika również z założenia, że stanowi ono instytucję zgodną z ludzką naturą (*Strom.* II 139, 3), ustanowioną przez Boga od początku świata, aprobowaną przez Chrystusa i posiadającą najwyższą rangę i godność. Dlatego nie dopuszcza Klemens takiego pojmowania małżeństwa, które godziłoby w tę świętą instytucję, poprzez niczym nieograniczoną wolność korzystania z niego, w sposób nieumiarkowany. Wiele uwag podaje Autor odnośnie do powściągliwości, jaką zachowywać należy w kwestii odbywania przez małżonków stosunków płciowych. Klemens odrzuca stosunki bez intencji prokreacji, jako znieważające naturę (*Paed.* II 95, 3)”; F. Drączkowski, *Świętość małżeństwa i rodziny według Klemensa Aleksandryjskiego*, VoxP 5 (1985) z. 8-9, 102: „Niezwykła godność i ranga małżeństwa wypływa z jego powołania do współpracy w Boskim dziele stwarzania i doskonalenia świata”; por. komentarz J. Niemirskiej-Pliszczynskiej, w: Klemens Aleksandryjski, *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, I, Warszawa 1994, s. 222, przypis 370: „Przytoczone tu (*Strom.* II 139, 3-142, 2) argumenty na korzyść małżeństwa można porównać z tymi, które znajdujemy u Arystotelesa w: *Politica* VII 16, 1334b, 29nn”. Temat ten u Orygenesza zob. H. Crouzel, *Orygenes*, tłum. J. Margański, Kraków 2004, 192; C. Tibiletti, *Verginità e matrimonio in antichi scrittori cristiani*, Macerata 1983, 52.

⁶ Por. Szymusiak, *Grzegorz Teolog*, s. 101.

I. EKSHORTACJE DO MĘŻÓW (OJCÓW)

Grzegorz w swym nauczaniu w sposób wyraźny wskazywał na równą godność małżonków wobec Boga. Bronił on więc pozycji kobiety w kontekście nadmiernego uprzywilejowania mężczyzn przez starotestamentalne Prawo⁷. Przejawiało się to w pozytywnym przedstawianiu roli, jaką pełnić miały chrześcijańskie małżonki, w nakładaniu na mężów licznych dodatkowych zobowiązań – w ramach wspólnoty małżeńskiej i w próbach wzbudzania w nich odpowiedzialności za trwałość związku i wychowanie dzieci.

W Grzegorzowym spojrzeniu na instytucję małżeństwa – mężczyzna miał troszczyć się o współmałżonkę, o jej świętość i duchowy postęp. Kapadocczyk liczne uwagi na ten temat zawarł w *Mowie 37*, „jedynej homilii, jaka zachowała się w spuściźnie Grzegorza na temat rozdziału 19 Ewangelii według św. Mateusza”⁸. W ramach wspomnianej mowy Teolog wzywa mężów do cierpliwości względem swych żon, która miałyby się przejawiać zachowaniem pogody ducha nawet w sytuacjach, które w świetle Prawa Mojżeszowego pozwalałyby na oddalenie kobiety i jej porzucenie. Argumentację dla wytrwania w trudnościach, stanowi dla Grzegorza nauczanie Zbawiciela, który udoskonalił wcześniejsze przepisy i w sposób wyraźny zaakcentował nierozzerwalność związku małżeńskiego⁹.

⁷ Por. *Oratio 37, 6*, SCh 318, 282-284, w. 4-9, *Grzegorz Teolog*, s. 371: „Dlaczego na przykład niewierna żona miałaby ponosić karę, a mąż [niewierny] miałby kary uniknąć? Dlaczego niewiasta, która targnęła się na wierność małżeńską, jest uważana za cudzołożnicę i ponosi ciężką karę przewidzianą przez prawo, podczas gdy mąż żonie niewierny jest wolny od odpowiedzialności? Z takim prawem nie mogę się pogodzić, ani takiego zwyczaju pochwalić”; G.H. Ettliger, *Θεὸς δὲ οὐχ οὐτὼς (Gregory of Nazianzus, Oratio XXXVII). The Dignity of the Human Person according to the Greek Fathers*, StPatr 16/2 (1985) 371: „Gregory goes on to ask how men dare to demand from women virtue which they themselves do not practice. In a brief survey of the history of human salvation, he shows that man and woman are equal. Adam and Eve sinned equally, for «one was not found weaker and the other stronger». Christ's sufferings save both of them, for he became flesh for both and died for both. «The two shall become one flesh», he says; «let the one flesh have equal honor». Then Gregory quotes Eph 5:32, and shows that the relationship of husband and wife is not that of superior and subject, but a union of love and respect which mirrors the union of Christ and his Church. Gregory's 'theory' is the logical conclusion of Paul's «neither male nor female» (Gal 3, 28), and he both acknowledges and condemns the contradictions he finds in the practice of Christian life. When he says that the lawmakers were «men», but «God's way is different», he contrasts human and divine law, and at the same time rejects male injustice to his female partner, as the word ἀνδρες shows. Christian life should, for Gregory, reflect the Christian belief that all humans are one in Christ”.

⁸ Szymusiak, *Grzegorz Teolog*, s. 103.

⁹ Por. *Oratio 37, 8*, SCh 318, 286-288, w. 1-27, *Grzegorz Teolog*, s. 371-372; zob. także komentarz J.M. Szymusiaka, s. 107: „[...] Grzegorz [...] dochodzi do słynnego wiersza (Mt 19, 9), który od wieków kościoły wschodnie interpretowały i stosowały jako dane przez Chrystusa pozwolenie, by niewierną żonę mąż mógł porzucić. Zachód inaczej to pojmował, lecz przez długie wieki żaden egzegeta nie uzasadnił w sposób naukowy tradycyjnej interpretacji katolickiej. Ostat-

Pasterz wzywa więc małżonków nie tylko do partnerskiego traktowania żon, ale także do niszczenia w załączku wszystkiego co mogłoby narażać je na deprawację:

„Zobaczysz zamalowane [policzki] albo podmalowane [oczy]? – Zniszcz te ozdoby. Natrafisz na niewyparzony język? – Poskramiaj go. Jesteś świadkiem lubieżnego śmiechu? – Strofuj go. [Żona] rozrzutnie gospodaruje lub nie zachowuje umiaru w picciu? – Doprowadź ją do porządku. Wychodzi w niewskazaną porę? – Zatrzymaj ją. Oczami wodzi dokoła? – Pohamuj ją”¹⁰.

Przytoczone słowa mają na celu budzenie w mężczyznach dbałości o trwałość węzła małżeńskiego. Grzegorz z Nazjanzu przypomina bowiem, że zło płynące z jego naruszenia sprowadzić może niebezpieczeństwo dla obojga współmałżonków, to jest w tym samym stopniu dla strony decydującej o odrzuceniu, jak i tej, która została odrzucona:

„Ale nagle nie rozcinaj węzła; nie odrzucaj jej [żony – D. Z.]. Nigdy nie wiadomo, kto tutaj wpada w niebezpieczeństwo – strona odcinająca, czy strona odcięta”¹¹.

Znaczący akcent Teolog kładzie na przykład dobrego postępowania, jaki winni dawać mężowie swym żonom. Wiąże się on z zachowaniem wierności małżeńskiej, w ramach której niedopuszczalną jest chęć przypodobania się mężczyzny innym kobietom. To bowiem stanowić może dla współmałżonki zgorszenie i motyw wstąpienia na drogę rozpusty:

„«Źródło¹² wody – mówi [Pismo] – zachowuj dla siebie samego, niech nikt obcy nie posiada go wspólnie z tobą» (Prz 5, 17), a «łania twojego upodobania i jelonek twojej miłości niech obcują tylko z sobą» (Prz 5, 19). Z twojej strony nie bądź cudzym strumyczkiem, i nie staraj się spodobać więcej innym kobietom niż swojej

nie opracowania na ten temat nie uwzględniają wypowiedzi Grzegorza, które mogą decydująco wpłynąć na poglądy o tradycji w tej dziedzinie. Trzeba bowiem zauważyć, że w interpretacji tego cytatu Grzegorz nie używa ani razu słowa «cudzołóstwo» (μοιχεῖα). Nie cytuje nawet wyrazu, który znajduje się w greckim tekście Mateusza: πορνεία (nierząd) i może być różnie interpretowany, jak to tendencyjnie czynią niektórzy komentatorzy. Mówi jedynie o «nierządniczy»»; *Oratio* 37, 8, Sch 318, 286-288, w. 10-13, *Grzegorz Teolog*, s. 372: „Prawo Mojżeszowe pozwala użyć «listu zwalniającego» z przeroźnych przyczyn. Chrystus zaś nie z każdej przyczyny; pozwala jedynie rozłączyć się z nierządnicą (konkubina); w innych zaś wypadkach nakazuje zachować cierpliwość i równowagę ducha (φιλοσόφειν). I tak nierządnicę usuwa się, ponieważ skaża ona ród”; zob. także komentarz J.M. Szymusiaka, s. 107, przypis 30: „Można by się dziwić, że Grzegorz nie mówi «Chrystus nakazuje rozłączyć się». Ten aspekt zagadnienia nie wchodzi tutaj w rachubę. Zresztą konkubinaty był bardzo rozpowszechniony w owych czasach i widocznie Grzegorz wyraża się oględnie, by zaoszczędzić sobie niepożądanych dyskusji. Ale stanowcze i mocne jego słowa dają do zrozumienia, że problem nie jest mu obcy”.

¹⁰ *Oratio* 37, 8, Sch 318, 288, w. 15-19, *Grzegorz Teolog*, s. 372.

¹¹ Tamże, Sch 318, 288, w. 20-21, *Grzegorz Teolog*, s. 372.

¹² Odnajdywane w biblijnym tekście Księgi Przysłów rzeczowniki: „cysterna”, „studnia”, „źródło” oznaczają żonę, która od młodości wiernie dzieliła z mężem dołę i niedolę.

żonie. Bo jeśli gdzie indziej chęć cię ponosi, to i żonie swojej wskazujesz drogę do rozpusty. Taka jest myśl Zbawiciela¹³.

Kapadocczyk do mężczyzn „związanych małżeństwem” wygłasza również apele o przyjęcie odkładanego chrztu, który pełni rolę zabezpieczenia naturalnego pożycia ludzkiego przed wszelkiego rodzaju nadużyciami¹⁴; jest on wsparciem w walce z namiętnościami, udzielonym człowiekowi przez Boga¹⁵.

Oprócz ekshortacji skierowanych do mężów, mających na celu ustalenie właściwych relacji między małżonkami, Grzegorz wypowiada również wezwania do tych spośród omawianej grupy, którzy przez fakt zrodzenia potomstwa stali się odpowiedzialnymi za wychowanie dzieci i ich kształcenie. Biskup wzywa ojców w poetyckich sformułowaniach do troski o potomstwo, która winna skupiać się nie tylko na wymiarze fizycznego zapewnienia mu życia i wzrostu, ale także na zabezpieczeniu kształcenia i duchowego rozwoju¹⁶.

II. WEZWANIA DO ŻON (MATEK)

Grzegorz z Nazjanzu zwracając się do kobiet zamężnych w szczególności sposób akcentuje konieczność podejmowania przez nie wysiłku, mającego na celu nabywanie doskonałości i utwierdzanie się w nocie. Piękno o charakterze duchowym Teolog uznaje bowiem za doskonalsze od urody zewnętrznej, związanej z przemijającą cielesnością człowieka¹⁷.

Wiele istotnych wskazań i zachęt skierowanych do chrześcijańskich małżonek nasz Autor zawarł w poemacie stanowiącym „podarek ślubny”¹⁸, przesłany młodej niewieście o imieniu Olimpiada¹⁹, wychodzącej za mąż za Nebridiosa, który w niedalekiej przyszłości piastować miał wysokie stanowisko prefekta

¹³ Tamże, SCh 318, 288, w. 21-27, *Grzegorz Teolog*, s. 372.

¹⁴ Por. *Oratio* 40, 18, SCh 358, 236, w. 16-17, *Mowy*, s. 445.

¹⁵ Por. tamże.

¹⁶ Por. C. Crimi, *Introduzione*, w: Gregorio Nazianzeno, *Poesie*, II, trad. e note di C. Crimi (*Carmi* II 1, 1-10. 12-50) e I. Costa (*Carmi* II 1, 51-99; II 2), Roma 1999, 33: „[...] Nicobulo junior, per conto del quale Gregorio scrive il carme II 2, 4, deve fare i conti con l'omonimo padre, Nicobulo senior. Il figlio chiede il padre di provvedere alla sua istruzione superiore, accordandogli gli abbondanti mezzi che erano indispensabili. Nicobulo junior – o, meglio, il Nazianzeno – tratteggia di sé un ritratto molto somigliante a quello del Gregorio da giovane del carme II. I. 1: incurante di ricchezze e di beni materiali, egli ama solo possedere l'eloquenza. Cita espressamente il Nazianzeno come modello ideale per la gioventù studiosa”, zob. *Carmina* II 2, 4, 89-95, PG 37, 1512A.

¹⁷ Por. *Oratio* 24, 18, SCh 284, 80, w. 15-16, *Mowy*, s. 270.

¹⁸ *Carmina* II 2, 6, PG 37, 1542A-1550A.

¹⁹ Więcej na temat tej postaci zob. J. Bernardi, *Nouvelles perspectives sur la famille de Grégoire de Nazianze*, VigCh 38 (1984) 352-359.

w Konstantynopolu²⁰. „Ojcowskie rady” Grzegorza „są arcydziełem psychologii i dyskrecji, nawet jeśli niekiedy są bardzo zależne od poglądów starożytności, szczególnie w dziedzinie równouprawnienia mężczyzny i kobiety”²¹. Pasterz swej „córce Olimpiadzie” zasyła całą serię wskazań i zachęt, przywołując obowiązki kobiety w odniesieniu do męża i domu, a także nakreślając właściwy model jej zewnętrznego zachowania²².

Żony – zdaniem Grzegorza – winny być skromne i piękne zarazem, zawsze budzące podziw, nade wszystko w oczach Boga²³. Kapadocczyk zachęca je do okazywania czci Stwórcy, a także mężom²⁴. Za ważne apele uznać należy wezwania do bezwzględnej miłowania małżonka, „radowania się nim w sercu”²⁵, i to tym bardziej, o ile ów goręcej kocha kobietę, obdarzając ją uczuciem

²⁰ Por. Crimi, *Introduzione*, s. 34.

²¹ W omawianym poemacie doszukać się można podobieństwa do Plutarchowych *Praecepta coniugalia*, por. Szymusiak, *Grzegorz Teolog*, s. 105, przypis 14.

²² Por. Crimi, *Introduzione*, s. 34. L. Bacci (*Sui rapporti fra Gregorio Nazianzeno e Naumachio*, *VetCh* 27:1990, 419-420), w niektórych wierszach poematu Grzegorza, skierowanego do Olimpiady, dopatruje się podobieństwa do wskazań Naumachiusza poświęconych temu samemu argumentowi: „Tanto nei vv. 41-46 del carme dedicato dal Nazianzeno ad Olimpiade per le sue nozze (II 2, 6), quanto nei vv. 16-20 di Naumachio si affronta prima il tema della moglie che lenisce le preoccupazioni del marito (II 2, 6, vv. 41-43; Naum. vv. 16-17), poi quello della donna che deve badare alla casa, lasciando all'uomo gli affari esterni (II 2, 6, vv. 45-46; Naum. vv. 19-20). Nel passaggio dal primo al secondo motivo troviamo un esametro in gran parte coincidente nei due autori: il v. 44 di II 2, 6 (ἀνδρὶ γὰρ ἀσχαλόωντι λιμὴν εὖορμος ἄκοιτις) corrisponde infatti al v. 18 dei precetti alla donna che vuole sposarsi (ἀνδρὶ γὰρ ἀσχαλόωντι παραίφασίς ἐστιν ἄκοιτις). Si noti, in particolare, che Gregorio definisce la moglie λιμὴν εὖορμος, mentre Naumachio παραίφασίς. Il Padre cappadoce non deve aver ritenuto opportuno ripetere il vocabolo παραίφασίς, che è elemento fondamentale della struttura compositiva di II 2, 6 in quanto esso segnala al v. 2 il genere del componimento (πατρὸς δὲ παραίφασίς ἐστιν ἀρίστη) e torna al v. 96, a chiudere la sezione parenetica (οἶδα δ'ἔγωγε παραίφασίην, καὶ τῆς μέγ'ἀμείνω) indicando ad Olimpiade l'esempio di Teodosia, educatrice della fanciulla. Forse il Nazianzeno al v. 44 ha preferito variare il modello, proprio per questo motivo, con la bella immagine del λιμὴν εὖορμος. Se ai precetti di Naumachio Gregorio si è ispirato nella composizione dei carmi sulla verginità (I 2, 1; I 2, 2) e sugli ornamenti femminili (I 2, 29), a maggior ragione ha fatto riferimento ad essi nella stesura di II 2, 6. Doveva infatti essere naturale per un poeta cristiano, che si accingeva a scrivere consigli sul matrimonio, tener presente un testo parenetico di uguale argomento, in esametri ben costruiti, pieni di forme e locuzioni epiche a lui care e completamente intessuto dei motivi topici della tradizione filosofica popolare sulle nozze e la donna. Gregorio però non ha ripreso necessariamente da Naumachio le espressioni e i temi consueti, abbondantemente utilizzati in II,2,6, in quanto essi facevano ormai parte del patrimonio culturale di quei tempi. Con la dovuta cautela possiamo forse notare, più significativa di altre, una coincidenza di vocabolario nell'indicare i costumi della donna onesta: l'espressione esiodea ἦθεα κενὸν ricorre infatti sia in II,2,6 v. 100 che in Naum. V. 56”.

²³ Por. *Carmina* II 2, 6, 9-10, PG 37, 1543A.

²⁴ Por. tamże II 2, 6, 13, PG 37, 1543A. Małżonkowie określani zostali w tym miejscu przez Grzegorza mianem „oczka żywota” niewiasty i „sędziogo” jej postanowień.

²⁵ Tamże II 2, 6, 14, PG 37, 1543A. Powyższe sformułowanie odnaleźć możemy w *Iliadzie* (XXIV, 119).

„nie znoszącym rozłąki”²⁶. Poeta wzywa też żony, by świeciły przykładem skromności i ustępliwości, a także okazywały się wobec mężczyzn łagodnymi i niosły im pocieszenie²⁷. Apeluje do niewiast o wyrozumiałość dla błędów popełnianych przez ich mężów i wzywa do zaniechania gniewu wobec wszelkiego rodzaju strat. Jako uzasadnienie ukazuje kobietom ogromne znaczenie mężczyzny w życiu małżonki, przewyższające wartość wszelkich bogactw o charakterze materialnym²⁸.

Nasz autor wypowiada również ekhortacje zachęcające do lojalności żon wobec mężów. Miałyby one polegać na unikaniu pochwał wobec osób, które nie są aprobowane przez współmałżonka, a także na wyzbyciu się podstępnych i chytrych porównań z innymi²⁹.

Grzegorz z Nazjanzu, mimo przywołanego już nauczania o równości kobiety i mężczyzny przed majestatem Bożym, a także wypowiedzi podkreślających ogromną rolę małżonki w ramach związku, pod wpływem reguł klasycznych i mądrości starotestamentalnej, wyznacza jej bardzo ściśle określoną rolę, związaną z obowiązkami domowymi³⁰. Apeluje o zajęcie się pracami niezbędnymi dla utrzymania domu, które przeplatane winny być rozmyślaniami nad Bożym słowem. Zachęca do unikania publicznych zabaw i zgromadzeń, pozostawiając „sprawy zewnętrzne” w gestii mężów:

„Zajmij się ty krosnami i wełną, i rozmyślaniem
nad Boskimi słowami, o sprawy na zewnątrz niechaj mąż dba!
Za próg wychodź nie często, publicznych zabaw unikaj
I zgromadzeń beładnych, gdyż to odbiera wstyd nawet
Skromnym i miesza spojrzeń ze spojrzeń cudzymi,
Wstydu zaś strata – wielkiego zła rodzicielką się staje”³¹.

Wspomniany zakaz udziału w zabawach publicznych, związany z troską pasterza o czystość, niewinność i cnotę niewiasty, rozciągnięty zostaje również na wszelkiego rodzaju uczyty, organizowane z okazji wesel, urodzin, czy innych uroczystości, a także na przyjęcia domowe, które burzyć mogą w skromnych umysłach ład i wprowadzać namiętności:

²⁶ Tamże II 2, 6, 15-16, PG 37, 1543A.

²⁷ Por. tamże II 2, 6, 20-25, PG 37, 1543A-1544A.

²⁸ Por. tamże II 2, 6, 29-30, PG 37, 1544A.

²⁹ Por. tamże II 2, 6, 34-35, PG 37, 1544A-1545A.

³⁰ Grzegorz dom, w którym mieszka żona wraz ze swym mężem nazywa jej „miastem i parkiem” (tamże II 2, 6, 54, PG 37, 1546A).

³¹ Tamże II 2, 6, 45-50, PG 37, 1545A-1546A:

„Κερκίς σοί γε μέλοι καί εἰρία καί μελεδῶναι
Θεῖος ἐν λογίοισι τὰ δ' ἔκποθι ἀνδρὶ μέλοιτο.
Μὴ πολὺν ἐκ προθύρων πέμπειν πόδα, μηδ' ἐπὶ τέρῃσιν
Πάνδημον, καὶ ἄκροισιν ὀμήγυριν· ἥ γὰρ ἔρευθος
Αἰρεῖ κ' αἰδομένησι, τὰ δ' ὄμματα ὄμμασι μίσηεν
Αἰδῶς δ' οἰχομένη, πάντων γενέτερια κακίστων”.

„Nie spiesz na ucztę weselną lub urodzinową, gdzie tylko tańce, romanse, śmiech huczny z rubasznych dowcipów zabawą, bowiem i skromne umysły wrażeniom tym się poddają, niby wosk bardzo szybko słońca topiony promieniem. I nie urządzaj w domu prywatnych pijatyk, czy mąż twój Nienaganny obecny czy też go nie ma na miejscu. Namiętności poskromić brzuch może, miary strzegący, Lecz bezdenne go się boję i ja, i mąż wstrzemięźliwy”³².

Mimo tak sprecyzowanych poglądów Kapadoccyk zezwala kobietom zamężnym na udział w „przyzwoitych zebraniach”. Doradza jednak, by udawały się na nie w asyście „mądrych niewiast”, a także by unikały niepotrzebnych kontaktów, z wyjątkiem „skromnych krewnych” i kapłanów. Zachęca również do wystrzegania się spotkań z obcymi mężczyznanami, nawet tymi, których znać można za pobożnych. Jako uzasadnienie tych ekshortacji Grzegorz podaje znów motywy miłości, nade wszystko zaś wierności i uczciwości wobec męża³³.

Małżonka winna mieć poczucie własnej godności, wypływającej z roli, jaka przypisana została jej przez Boga, a także dobre mniemanie o sobie³⁴. To jednak może narazić ją na pychę i wyniosłość. Dlatego Grzegorz apeluje o pokorę i prostotę, a także o wstydlivość, przejawiającą się rumieńcem na twarzy i brwiami spuszczoneymi ku ziemi:

„Ty rumień się, gdy na cię patrzą;
wtedy miej oczy ślepe i brwi spuszczone ku ziemi”³⁵.

Wzywa on niewiasty do powściągliwości w mówieniu i do skromności w sposobie bycia. Język bowiem zły przynieść może szkodę nawet niewinnym, a pyszny sposób poruszania się wyrazić wewnętrzne nieuporządkowanie. Pasterz zachęca do nakładania ograniczeń cielesnym pożądaniam i do praktykowania wstrzemięźliwości w pożyciu małżeńskim:

„Jeśli nie powstrzymasz języka, to będziesz wroga mężowi;
język zły nawet niewinnym już nieraz szkodę wyrządził.
Lepiej milczeć, choć nawet sprawa wymaga mówienia,

³² Tamże II 2, 6, 63-70, PG 37, 1547A:

„Μηδὲ μὲν ἢ ἐπὶ δαῖτα γαμήλιον, ἢ γενέθλιον
Σπεύδειν, ἔνθα πόθοι τε, χοροῖτιλῖα τε, γέλως τε,
Καὶ χάρις οὐ χαρίεσσα· τὰ γὰρ καὶ σώφρονα θέλγει,
Ὡς ἀκτὶς κηροῖο διαίσσουσα τάχιστα.
Μηδὲ μὲν οἰκιδίους τε πότους κατὰ δώματ' ἐγείρειν
Ἄνερος ἢ παρεόντος ἀμύμονος, ἢ ἀπεόντος.
Γαστήρ μέτρα φέρουσα τάχ' ἂν παθέουσι ἀνάσση.
Τὴν δ' ἄθυρον τρομέω μὲν ἐγὼ, τρομέει δὲ ἀκοίτης”.

³³ Por. tamże II 2, 6, 58-59, PG 37, 1546A.

³⁴ Por. tamże II 2, 6, 61, PG 37, 1547A.

³⁵ Tamże II 2, 6, 77-79, PG 37, 1548A.

niżli mówić, gdy chwila zamyka mowę nieładną.
 Mowy twej brak niechaj czują: a nogi zbyt pysznie kroczące
 zaprzeczają skromności; i w krokach choć się wyraża.
 Usłysz i to: na chuci cielesne uzdę nakładaj
 i nie zawsze dziel łożę!”³⁶.

Grzegorz apeluje do żon, by przypominały mężom o konieczności zachowywania wspomnianej wstrzemięźliwości w dni uroczyste i poświęcone Bogu³⁷.

Ekshortacją o wyjątkowym charakterze jest wezwanie skierowane do kobiet żyjących w małżeństwie, które doczekały się potomstwa. Kapadocczyk wzywa je do ofiarowania swych dzieci Duchowi Świętemu przez udzielenie im chrztu, co stanowi zabezpieczenie przed nieprawością i uświęcenie:

„Masz małe dziecko? Niech nieprawość nie chwyci sposobności, niech od kołyski będzie uświęcone, niech od pierwszych paznokci zostanie ofiarowane Duchowi! – Może boisz się chrztu z powodu słabości natury? Jakaż z ciebie matka, małego ducha i małej wiary! Wszak Anna, zanim się Samuel urodził, ślubowała go Bogu, a urodzonego zaraz poświęciła i w kapłańskiej szacie wychowała (1Sm 1, 11nn), nie bojąc się ludzkiej słabości, lecz zaufawszy Bogu. Nie trzeba ci amuletów i zaklęć, z którymi razem zły duch wchodzi, przynosząc ukradkiem na siebie cześć należną Bogu, u ludzi zbyt pustych. Daj mu Trójęc Świętą, jako wielki i piękny talizman!”³⁸

Matki – zdaniem Grzegorza – pełnią równie istotną funkcję w wychowaniu dzieci jak ojcowie, zapewniając im nie tylko środki niezbędne dla fizycznej egzystencji. Wyraża się to w apelu skierowanym przez młodego Nikobulosa do swej rodzicielki, którą prosi o pomoc, podobnie jak ojca, w umożliwieniu mu

³⁶ Tamże II 2, 6, 80-87, PG 37, 1548A.

³⁷ Por. I. Costa, *Note*, w: Gregorio Nazianzeno, *Poesie*, II, s. 273, przypis 11: „Riteniamo che il Nazianzeno inviti, qui, alla continenza coniugale nei giorni consacrati al culto, in conformità all'insegnamento di Paolo (cf. 1Cor 7, 5-6), che tuttavia, nel passo in questione, parla più propriamente della preghiera, e non del culto, come occasione per praticare l'astinenza dei rapporti coniugali. Il Nazianzeno riprende questo specifico insegnamento di Paolo anche nel *discorso* 40, 18. Nell'Antico Testamento troviamo l'osservanza di un precetto religioso dell'astinenza sessuale in occasione di imprese militari: cf. 1Sam 21, 6; 2Sam 11, 11. Ma il Nazianzeno, oltre a quella della tradizione scritturistica, può aver subito, in modo decisivo, l'influenza di Origene, che, in effetti, imponeva l'astinenza coniugale prima dell'Eucaristia: cf. *Selecta in Ezech.* 7 PG 13, 793b”. Do wspomnianego przez I. Costa 1Kor 7, 5 odnosił się również Klemens Aleksandryjski: „Wspólnota małżeńska «za zgodą obopólną dorywczo doznająca przerwy na rzecz modlitwy» (1Kor 7, 5) – to zasada dobrze rozumianej powściągliwości (*Strom.* III 79, 1)”; zob. Zagórski, *Realizacja idealu μεσότης w życiu małżeńskim*, s. 17-18: „Chwilowa obopólna zgoda na powściągliwość płciową, w tym wypadku nie mającą na celu odrzucenia *naturalnych popędów* (τάς τῆς φύσεως ὀρεξείας) (*Strom.* III 82, 1) w sposób całkowity, staje się dla małżonków czymś pozytywnym. Oni nie podlegając wybraniu, które niezbędne jest do całkowitego powstrzymywania się od aktów małżeńskich, będąc powołani do płodzenia dzieci, otrzymują pozwolenie, aby znowu, po czasie powściągliwości, nawiązać kontakt małżeński”; por. także Tibiletti, *Verginità e matrimonio*, s. 65.

³⁸ *Oratio* 40, 17, SCh 358, 232-234, w. 15-25, *Mowy*, s. 445.

zdobycia wykształcenia, przez sfinansowanie wymarzonych studiów³⁹. Nikubulos (pod imieniem którego ukrywa się sam Grzegorz) mając nadzieję na wysłuchanie apeli, zapewnia rodziców o przyszłej wdzięczności. Wysławiać ich pragnie jako dbających o wszystkie wymiary człowieka, a więc ciało i nieśmiertelną duszę⁴⁰.

Prezentowane opracowanie ukazujące wezwania i zachęty Grzegorza z Nazjanzu skierowane do małżonków, ma na celu zwrócenie uwagi na bogactwo treści duszpasterskich zawartych w dziełach tegoż autora, których adresatami (poza ogółem wiernych) stają się konkretne podmioty, stanowiące obiekt szczególnego zatroskania Biskupa. Przedstawiony w skromnych ramach niniejszego artykułu „wybór” apeli mających na względzie jedną tylko grupę odbiorców, wskazuje czytelnikowi na wagę prezentowanych przez Kapadoccyzka rozstrzygnięć istotnych dla postępu w doskonałości każdego człowieka, nade wszystko zaś – w kontekście oceny dzisiejszego odbiorcy – na ich ponadczasowość.

LA CURA PASTORALE DEI CONIUGI NEGLI SCRITTI DI NAZIANZO DI GREGORIO

(Riassunto)

Nel presente articolo vengono esaminati degli appelli di Gregorio di Nazianzo indirizzati verso i coniugi – i mariti (i padri) e le mogli (le madri). L'analisi del contenuto di questi richiami rivelano i reali problemi presenti nella vita degli sposi. Mostrano anche i metodi (che emergono appunto dalle parole del vescovo) di superare gli ostacoli e le difficoltà.

³⁹ Por. *Carmina* II 2, 4, 204-208, PG 37, 1519A.

⁴⁰ W ramach omawianego poematu Grzegorz odnosi się do obserwacji poczynionych w innej pieśni (*Carmina* I 2, 1, 392-407, PG 37, 551A-553A). Wedle jednej z teorii tam przytaczanych ojciec i matka są rodzicami jedynie fizycznego wymiaru swego potomstwa. Dusza natomiast przyznana zostaje człowiekowi przez Boga. Sądy tego rodzaju – zdaniem Grzegorza – znajdują swe oparcie chociażby w obserwacjach życia codziennego. Z nich bowiem wydobyć można prawdę o większej trosce rodziców względem defektów i wad fizycznych dzieci, mniejszym zaś zaangażowaniu w likwidowanie szkodliwych zniekształceń o charakterze duchowym.